

процесі розв'язання, як правило, здійснювався швидко. Відбувалося оперування одразу декількома одиницями інформації, студенти припускалися меншої кількості помилок у процесі пошуку. Виявлені в ході дослідження специфічні характеристики розв'язання задачі можуть бути використані при створенні ефективних навчальних методик, спрямованих на розвиток інтуїтивного структурного компонента у когнітивному стилі навчального пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамар Ж. Исследование психологии процесса изобретения в области математики / Ж. Адамар / пер. с франц. – М. : Советское радио, 1970. – 150 с.

2. Вейль Г. Математическое мышление / Г. Вейль // М. : Наука, 1989. – 400 с.

3. Полани М. Личностное знание: На пути к посткритической философии ; пер. с англ. / М. Полани. – М. : Прогресс , 1985. – 344 с.

4. Allison, C.W. The Cognitive Style Index: A measure of intuition-analysis for organizational research / C.W. Allison, J. Hayes // Journal of Management Studies. – 1996. – V. 33. – № 1. – P. 119-136.

5. Epstein, S. Individual differences in intuitive experiential and analytical-rational thinking styles / S. Epstein, R. Pacini, V. Denes-Raj, H. Heier // Journal of Personality and Social Psychology. – 1996. – V. 71, №2. – P. 390-405.

6. Jabri, M.M. The development of conceptually independent subscales in the measurement of modes of problem solving / M.M. Jabri // Educational and Psychological Measurement. – 1991. – V. 51, №4. – P. 975-984.

7. Hammond, K.R. Judgments under stress / K.R. Hammond. – New York : Oxford University Press, 2000. – 242 p.

8. Sadler-Smith, E. Intuition – analysis style and approaches to studying / E. Sadler-Smith // Educating Studies. – 1999. – V. 25, № 2. – P. 159-174.

УДК 159.922.6

ІСТОРИЧНИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ ТІЛА

Фадєєва Ксенія-Маргарита О.

Статтю присвячено питанням сприйняття людського тіла в різні історичні періоди та динаміці уявлень про тіло. Розглядаються також філософські погляди на тіло, в тому числі постмодерністський підхід тілоцентризму.

Ключові слова: тіло, тілесність, дихотомія духовного та тілесного, канони краси, феноменологія.

Статья посвящена вопросам восприятия человеческого тела в разные исторические периоды и динамике представлений о теле. Рассматриваются философские воззрения на тело, в том числе постмодернистский подход телоцентризма.

Ключевые слова: тело, телесность, дихотомия духовного и телесного, каноны красоты, феноменология.

The article is devoted to the perception of the human body in different historical periods and dynamic representations of the body. We consider also the philosophical approaches to the body understanding, including postmodern telocentric approach.

Key words: body, bodiness, the dichotomy between mind and body, the canons of beauty, phenomenology.

Актуальність роботи. Яке місце в дослідженні образу тіла займає весь цей історичний контекст? У чому полягав перехід від нероздільності з природою до гріха, через поміркованість і гармонійність до механістичних моделей? Припускаємо, що більшість сучасних психологічних феноменів, що відображають сприйняття тіла, мають чимало спільного зі своїми історичними аналогами. Хоча біогенетичний закон частково спростований, метафора розвитку індивідуальної свідомості, що повторює етапи розвитку людської спільноти, має свою витонченість. І для того, щоб найбільш повно розуміти такі аспекти сучасної культури, що є предметом вивчення психології, як інтерес до пластичної хірургії, вплив медіа на оцінку власного тіла, виснажливі спроби досягти тілесної досконалості, соціальні страхи, пов'язані з пред'явленням вимог себе, в тому числі в тілесному сенсі, – корисно знати історичне коріння цих феноменів, культурні пласти, на яких ми формуємо свої індивідуальні уявлення.

Описуючи світ навколо себе, з найдавніших часів філософи і мислителі розглядали людське тіло як міру для всього іншого, припускаючи, що весь світ, видимий і невидимий, є відображенням тіла якщо й не буквально, за формою, то за своєю структурою і будовою. "Тепер уже ніхто не заважав богам влаштувати світ за своїм бажанням. Вони зробили з тіла Іміра землю, у вигляді плаского кола, і помістили її посеред величезного моря, яке утворилося з його крові. ... Потім брати взяли череп Іміра і зробили з нього небосхил, з його кісток вони зробили гори, з волосся – дерева, з зубів – каміння, з мозку – хмари". Це уривок давньоскандинавського епосу про створення світу.

А ось приклад аналогічного твору, який належить вже аборигенам острова Пасхи: "Бог рослин запліднив стовбур, і народився цукровий очерет. Бог-батько породив річі, які крутяться, і народився ко-

кос. Бог комах запліднив хвилю на тихій воді, і народилася бабка". Як ми бачимо, світ і його вміст з'являються за тими же законами, що й людина, – народжуються в результаті запліднення.

Не тільки життєвий простір, живий всесвіт розглядаються в категоріях людського тіла, а й саме по собі тіло людини описується таким, яке вміщує в себе космос. Таким чином, ми бачимо, що тіло людини одночасно слугує і категорією для пояснення макрокосму, і мікркосмом, можливість дізнатися про всесвіт в собі самому.

Мотив створення світу з людського (точніше, божественного) тіла повторюється в багатьох культурах. Шумерський бог Мардук створює небо і землю, розсікаючи мечем тіло богині Тіамат. Китайська легенда про створення світу розповідає, як з тіла першої людини Пань Гу після його смерті утворилися п'ять священних гір Китаю. [1]

Цю неподільну єдність людини з навколишнім світом, те, що Юнг називає архаїчної ідентичністю, до деякої міри можна співвіднести з тим, як дитина відразу після народження не відчуває меж свого тіла, своєї відокремленості від світу і, зокрема, відчуває себе єдиною з тілом матері

В епоху варварів було цілком природно як описувати людське тіло за допомогою природних явищ, так і навпаки, бачити і пояснювати природу тілесними поняттями. Так, в давньоскандинавській поезії вода мала назву "кров землі", а трава – "волосся землі", в той же час голову називали небом, і пальці – гілками [2]. Такі слова від сучасного поета не викличуть у нас здивування і будуть сприйняті як звичайнісінька метафора. Однак для архаїчного суспільства, де зв'язок людини з природою був настільки нерозривним, що складно було провести межі між одним та іншим, ці назви були більшим, ніж метафори. Вони були чітким відображенням тодішнього розуміння світу і тілесності. Крім того, тіло людини, у багатьох культурах створене за божественним образом і подобою, сприймалося як зразок досконалості.

Досить скоро в історії людства виникає поділ тіла як чисто біологічного організму і тіла як символу, наділеного особливим значенням. Ритуальне розфарбовування і татуювання були одним з перших способів проявити і посилити міфічне значення тіла. Описуючи символічне значення татуювання в архаїчних культурах, Галина Бедненко зазначає, що тіло (або частина тіла) при болісному процесі нанесення на нього татуювання "жертвуються міфу", набувають особливого міфологічного значення, залучаючи образи особистого або колективного несвідомого з простору ідей у простір повсякденної реальності, позначаючи специфічні риси, залучаючи магічну допомогу, показуючи, ким бачить себе людина в цьому світі [3]. Повторюючи за Олексієм Лосєвим, зауважимо, що міф – не ментальна фантазія, не картинка перед

внутрішнім поглядом, а тілесна дійсність, фізичне переживання, "речовий до острашу". І традиційна свідомість, включаючи її сприйняття часу і простору, сприйняття людиною світу і себе в світі, ставлення до індивіда і суспільства, базується також на переживанні життя тіла [4].

Розглядаючи культуру Середньовіччя як продовження архаїчного бачення світу, можна сказати, що однією з основних характеристик міфологічної свідомості є тілесне переживання світу. Саме цей акцент створює такі форми традиційної свідомості, як сприйняття простору і часу, ставлення до індивіда і спільноти і навіть поняття числа.

У давньосхідних сакральних традиціях акт космогенезу часто спочатку орієнтований на людське буття. Космос не тільки виникає заради людини, а й за самою своєю структурою збігається з будовою тіла "космічної людини" [5].

У традиційних культурах тіло як мікрокосм об'єднано з макрокосмом, а ритми культури повторюють ритми природи. Навіть душа сприймається чимось опредмеченим, що можна підманити або забрати (феномен крадіжки душі в шаманських спільнотах і потім її повернення), або ж надійно заховати, подібно до Кощеєвої.

Античний світ, на думку Освальда Шпенглера, також організовано відповідно до тілесних законів. Цікаво, що в самій грецькій мові немає поняття простору як такого. Важливо, щоб в цьому просторі знаходилися тіла. А основний вид мистецтва – скульптура, також звертається до плоті, яку можливо відчутти.

У середньовічній свідомості поряд з яскравим переживанням життя тіла додається моральне переживання як протилежність. Тіло і душа сприймаються уже не як нерозривне ціле, але скоріше як антагоністи, постійно борються один з одним, причому перемога духу обов'язково означає смиренність і приборкання тіла і його потреб. І навпаки – нехтування тілесними потребами, іноді аж до самокатування, вже розглядаються як якесь духовне досягнення.

У середньовічній культурі людина є насамперед фізично, тілесно смертною істотою з безсмертною душею, саме тому тілесне неважливо і може бути відкинуто. Не можна забувати і про найважливішу середньовічну традицію карнавалу, яку Михайло Бахтін показує як спосіб подолання страху смерті через повернення до архаїчного відчуття безсмертя, об'єднання зі співтовариством і світом навколо. Під масками всі стають невиразні, позбавлені індивідуальності, знаходять свободу будь-яких проявів, часто далеких від моралі, проте таких, які наближають до відчуття життя. До речі, в архаїчних міфах людина спочатку описана безсмертною, або ж вона створена безсмертною, але згодом втрачає цю якість, виганяється із Раю.

Культура Середньовіччя та Ренесансу продовжує архаїчну культуру в тому сенсі, що за допомогою тіла людина прагне зрозуміти весь світ. Прості фізіологічні процеси, такі як прийняття їжі, сексуальний акт, вагітність і пологи стають вираженням сакральних містерій, мають міфологічну підоснову. Цитуючи Михайла Бахтіна, "боротьба з космічним страхом у всіх його формах і проявах спиралася не на абстрактні надії, не на вічність духу, а на матеріальне ж початок в самій людині" [6]. Таким чином, ми бачимо, що традиційним для Європи історичним способом справлятися з екзистенційними питаннями і онтологічним страхом було своєрідне "заземлення", зведення глобальних архетипів в просту, доступну дотику реальність. Зауважимо, що і в сучасному суспільстві підвищена увага до тіла – особливо до його оціночних характеристик, слугує таким же впевненим захистом від того, щоб мати справу з більш глибокими питаннями, і настільки ж обмежує. Це пояснюється певною мірою і тією зручністю, яку надає повний контроль над певною частиною свого життя – раціоном харчування, надмірною увагою до ваги та форм, обговорення спортивних та фітнес-програм.

Що цікаво, середньовічний образ тіла, як і раніше, не має індивідуальності. Зображення його в гротеску звертається радше до того, що об'єднує всіх людей, ніж до того, що відрізняє їх один від одного: статеві органи, зад, живіт, рот, ніс. І до цього дня в неформальній мові, в "культурі сміху і лайки", або, інакше кажучи, анекдотів і непристойностей, саме ці органи викликають найбільший інтерес. Сортирний гумор, як і раніше, не вичерпується, і вульгарні жарти справно служать поколінню за поколінням. А ось такі "нейтральні" частини тіла, як обличчя, руки, ноги, очі зустрічаються в жартах і стійких виразах досить рідко, а коли й з'являються, то позначають частіше абстракції на кшталт мір довжини (два лікті, фут – ступня та ін.)

Що ж стосується більш пізнього, нового тілесного канону, якого значною мірою дотримується сучасне європейське суспільство, для нього характерно, навпаки, тіло індивідуальне, відокремлене і відмежоване, завершене і виразне.

Слід зазначити ще одну важливу деталь – ми дивимось на це сучасне тіло завжди зовні, бачимо його з боку – на рекламних білбордах і в телепередачах, на обкладинках глянцею і на обкладинках книг зі здорового способу життя. У певний момент стає життєво важливо те, як ти виглядаєш, а не те, як відчуваєш себе зсередини.

У Франції межа між цими канонами проходить в XVI столітті. Якщо XV століття було часом порівняно великої мовної свободи, то в XVI столітті мовні норми стають суворішими, а межі між фамільярною і офіційною промовою – різкими. Цікаво, що вже Монтень у своїх "Дос-

лідах" дивується з того, що тема сексу стає настільки непристойною, що "всі, як один, не наважуються говорити про нього без фарби сорому на обличчі і не дозволяють собі порушувати цю тему в серйозній і благопристойній бесіді? Ми не боїмося вимовляти: вбити, пограбувати, зрадити, але це заборонене слово застрягає у нас на зубах".

У цей час сексуальне життя, їжа і питво, випорожнення і, врешті-решт, смерть, переходять в зону особистого, інтимного переживання, яке не має обговорюватись прилюдно. А ось більш нейтральні частини тіла – обличчя і його вираз, очі, губи, м'язи – перетягують увагу на себе. Це добре помітно з літературних описів

З'являються нові правила і в каноні поведінки в суспільстві, які зберігаються в європейському співтоваристві і до цього дня: не класти лікті на стіл, втягувати живіт, їсти, не плямкаючи, тримати рот закритим. Якщо вдуматися, практично всі ці вказівки спрямовані на те, щоб тіло було максимально відокремленим, закритим, згладженим – тобто, повною протилежністю середньовічним нормам.

В епоху Відродження, крім нових канонів, тіло знаходить і нові смисли, нову філософію. Її центром стає гармонія і помірність, тіло і душа розглядаються не як антагоністи, а як рівні половини одного цілого – людини. І якщо раніше краса тіла вважалася непристойною, то тепер вона цінується поряд з красою духу. Художники Ренесансу приділяють величезну увагу пропорціям, перспективі і симетрії. Той ідеал краси, який формується в той час, багато в чому зберігається і до наших днів. Скульптури Донателло, мадонни Рафаеля і да Вінчі, Венера Ботічеллі (яка була одним з перших після античності зображень оголеного жіночого тіла) належать до таких творів мистецтва, чію красу можуть оцінити не тільки фахівці, а й широкі верстви суспільства.

Одночасно формулюються канони прекрасного, до яких слід прагнути. Так, у своєму трактаті "Про красу жінок" італійський письменник Аньоло Фіренцуола пише: "... Статура повинна бути великою, міцною, але при цьому шляхетних форм. Надмірно росле тіло не може подобатися, так само, як невелике і худе. Білий колір шкіри не прекрасний, бо це означає, що вона занадто бліда, шкіра повинна бути злегка червонуватою від кровообігу ... Плечі повинні бути широкими ... На грудях не повинна проступати жодна кістка. Досконалі груди підвищуються плавно, непомітно для ока. Найкрасивіші ноги – це довгі, стрункі, унизу тонкі із сильними сніжно-білими литками, які закінчуються маленькою, вузькою, але не сухорлявою ступнею... ". Ми бачимо, що тут повною мірою відображені ідеали пропорційності і золоті середини, і не заохочуються крайності.

Порівняємо з середньовічним: "Коли Господь створив жінку з ребра Адама, він дарував їй вічну, нев'янучу красу. Але вона втратила

її з вини диявола, після того як покуштувала забороненого плоду, яблука, і то була для неї велика ганьба". Так пишеться в трактаті XIII століття "Про жіночі зваби". І взагалі, в Середні віки краса, особливо жіноча краса, звичайно розглядається як диявольське знаряддя, що заважає порятунку душі [7]

Історики моди вважають, що величезна кількість робіт Відродження, присвячених красі, а також правил створення зачісок і нарядів, по суті, стали першим описом моди в тому вигляді, як ми знаємо її зараз.

До періоду Нового часу провідні філософські течії набувають виразного смаку раціоналізму. Джерелом порядку стає сама людина, Богу віддається сфера моральності, а природа перестає бути таємницею і стає механізмом, який необхідно вивчити. Цікаво, що в цей же час в образотворчому мистецтві з'являється такий жанр як натюрморт – "мертва природа". З XVII століття і аж до XX основною метафорою для сприйняття навколишнього світу є механізм. Це стосується не тільки природи, механізмом або машиною називається і держава, і суспільство, і навіть сама людина. Ця зміна парадигм відбувається не миттєво, ще Парацельс близький до більш ранньої традиції одухотворення природи, але філософія Декарта і Бекона вже переважно розглядає навколишній світ і саму людину як механізм.

Саме Декарту, до речі, ми зобов'язані класичним формулюванням *cogito ergo sum*, мислю, отже існую, яке лежить в основі всього сучасного науково-раціонального бачення. Але ось Антоніо Дамасіо, детально розглядаючи процес формування рішень у своїй книзі "Помилка Декарта", критикує позицію мислення як провідного процесу в людській свідомості, не тільки з філософських позицій, але і з нейропсихологічних. Навпаки, він приділяє основну увагу нервовим процесам, що відбуваються в соматосенсорному кортексі, тобто таким, які доставляють інформацію про положення тіла і його відчуття. І висуває гіпотезу, що саме нормальне функціонування нашого тіла стає запорукою успішної роботи нашого розуму [8].

Не дивно, що такий вагомий конструкт, як тілесність, зайняв своє особливе місце в сучасній філософії. У проєктивному філософському словнику 2002 року за редакцією Тульчинського і Епштейна ми зустрічаємо таке поняття, як "тілоцентрізм" – процес реакції на кризу раціоналізму в постмодерні [9]. Втім, автори розумно помічають, що використання телесності і безлічі її похідних виключно для вербального дослідження і пояснення внутрішньоособистісних феноменів не позбавлене певної абсурдності. Адже, якщо ми розглядаємо тіло як джерело невимовного досвіду, логічно, що ми повинні мати відповідний спосіб пізнання тіла також через тіло, а не через ще два десятки термінів.

Таким чином, можна сказати, що тілоцентризм як філософська концепція є так само нащадком логоцентризму, тільки, можливо, незаконно народженим.

Особливе місце тілесність займає в феноменології. Едмон Гуссерль, почавши з вивчення "сутностей" у свідомості, поступово все більше включав в свої дослідження феноменологію тіла – те, як виявлялася ступінь залежності "розуму" від конкретної тілесної конституції.

Не применшуює ролі тіла і Карл Ясперс, він відносить тілесність в Dasein, наявне буття. У "Філософській вірі" він пише про те, що тіло "належить самій людині і володіє тією особливою своєрідністю краси і благородства, порівняно з яким все живе представляється ніби приватним, таким, що потрапило у глухий кут".

Французький філософ, феноменолог і екзистенціаліст Мерло-Понті визначив тілесність як одне з ключових понять, які обумовлюють буття людини. У його розумінні тіло – не так річ у світі, як ставлення до світу. Живе власне тіло, чий досвід я осягаю не за допомогою свідомого розуму, є умовою для функціонування свідомого "Я". "Власне тіло є в світі, як серце в організмі: воно постійно утворює з ним систему. Я не міг би схопити єдність об'єкта без посередництва тілесного досвіду" [10]. Крім цього, Мерло-Понті вказує на особливі відносини між тілесністю і культурою. На його думку, саме культурні навички виступають одним із способів, якими тіло детермінує прояви нашого світу. З точки зору феноменології, процес сприйняття нерозривно поєднаний з тілесною орієнтацією, яка виступає наслідком кін естетичних відчуттів. "Тіло ... є основою, яка об'єднує в собі і те, що ми привносимо в свій досвід з об'єктивної реальності, і нашої суб'єктивної реальності, виходячи з матеріальної природи нашого особистого досвіду", – пише психотерапевт Джанет Кейлоу.

Професор філософії Елізабет фон Самсонов говорить у своєму інтерв'ю про те, що нинішній постмодерн і його ставлення до тіла багато в чому підтримують зв'язок з філософією Відродження, зокрема, такими авторами, як Джордано Бруно і Спіноза. Але якщо філософія епохи Відродження в стилі Бруно досліджувала те, як виглядають гібридні переходи між людиною, ангелом і Богом, то ми сьогодні цікавимося переходами між людиною, твариною і машиною. Дослідниця відзначає також, що зараз різні дискурси тіла стягуються воедино, тобто біологічний та медичний дискурси зливаються з дискурсом машини, а також з політичним і соціальним [12]. Можна сказати, що здібності тіла стали темою філософії саме в той момент, коли почалася конвергенція цих спочатку розділених дискурсів тіла, а саме наприкінці XIX століття.

Висновки. У статті проаналізовані особливості уявлень про тіло в різні історичні періоди і показана динаміка таких уявлень як в масовій культурі, так і з точки зору вчених і філософів.

ЛІТЕРАТУРА

1. фон Франц Мария Луиза. Космический человек как образ или цель, или процесс индивидуации в человеческом развитии / Мария Луиза фон Франц [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://castalia.ru/perevody/posledovateli-yunga/item/1146-mariya-luiza-fon-frants-kosmicheskiiy-chelovek-kak-obraz-ili-tsel-ili-protsess-individuatsii-v-chelovecheskom-razvitii.html>

2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. – [2-е изд., испр. и доп.] / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984.

3. Бедненко Г. Символический смысл татуировки / Г. Бедненко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pryahi.indeep.ru/mythology/research/tattoo.html>

4. Никольская О.С. Аффективная сфера человека. Взгляд сквозь призму детского аутизма / О.С. Никольская. – М. : Центр лечебной педагогики, 2000. – 362 с.

5. Шевченко И.Ю. Архаические мифологемы социального бытия и социального порядка : автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук / И.Ю. Шевченко. – Ростов н/Д, 2011.

6. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – М., 1965 ; 1990.

7. Паке Доминик. История красоты / Доминик Паке. – М. : Астрель АСТ, 2003. – 128 с.

8. Damasio, Antonio. Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain / Antonio Damasio // Harper Perennial; 1 edition. – November 1, 1995. – 336 p.

9. Проективный философский словарь: Новые термины и понятия / под ред. Тульчинского Г.Л., Эпштейна М.Н. – СПб. : Алетейя, 2003.

10. Карлсон Ю.В. Телесность и ее выражение в разных культурах / Ю.В. Карлсон // Психология телесности: теоретические и практические исследования – Пенза : Пензенский государственный педагогический университет им. В.Г. Белинского, 2009.

11. Кейлоу Д. Тело в контексте феноменологии и исследования движения / Д. Кейлоу [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biblioteka.teatr-obraz.ru/node/7988>

12. Степанов М. Интервью с профессором Элизабет фон Самсонов "Тело, машина и искусство" / М. Степанов // Эйдос, 2010. – С. 118-123.